

ΒΙΩΣΙΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ: ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ (Μάρτιος 2008)

Συγγραφέας: ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ Κ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

I. Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης και η προστασία του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη

Οι προσβολές και οι επιβλαβείς επιπτώσεις των ανθρώπινων επεμβάσεων στο περιβάλλον επέτειναν την αλλοίωση και την καταστροφή του και δημιούργησαν την ανάγκη προστασίας του και διατήρησης της ισορροπίας του οικοσυστήματος. Το ελληνικό δίκαιο περιβάλλοντος διαμορφώνεται και εξελίσσεται αφενός με τη θέσπιση νομοθετημάτων και την καθιέρωση αρχών που προέρχονται από το κοινοτικό δίκαιο και αφετέρου με την πλούσια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας σε θέματα οικονομικής ελευθερίας και προστασίας του περιβάλλοντος. Το ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρώνει μεν τη γενική οικονομική ελευθερία, θέτει όμως, περιορισμούς που απορρέουν από την προστασία του περιβάλλοντος, κατοχυρώνοντας την αρχή της αειφορίας στο άρθρο 24.

A. Η θεωρητική διεργασία της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης από τη νομολογία του Συμβουλίου Επικρατείας

Η σύγκρουση οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος έχει απασχολήσει τη νομολογία του ΣτΕ τα τελευταία τριάντα χρόνια. Η νομολογία αυτή διακρίνεται σε δύο διαφορετικά στάδια: το στάδιο πριν από το 1992 και το στάδιο

μετά το 1992. Ουσιαστικά, η πρώτη θεωρητική επεξεργασία των εννοιών αυτών θεμελιώθηκε σε αποφάσεις του δικαστηρίου το 1977. Σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 24 παρ. 1 Συντ. για τη προστασία του περιβάλλοντος, σε συνδυασμό με τα άρθρα 106 παρ. 1 για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και 5 παρ. 1 για την οικονομική ελευθερία, το δικαστήριο δέχτηκε ότι για τη σύγκρουση περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών αναγκών και συμφερόντων πρέπει να υιοθετηθεί ως μέθοδος άρσης της σύγκρουσης η αρχή της στάθμισης συμφερόντων. Πρέπει επίσης να συνεκτιμώνται όλοι οι παράγοντες που συνθέτουν το εθνικό συμφέρον και τελικώς να προκρίνεται η λύση, η οποία εξυπηρετεί καλύτερα το συμφέρον αυτό κατά τη βούληση του νομοθέτη^[1].

Ειδικότερα, ο ακυρωτικός δικαστής απεφάνθη, λαμβάνοντας υπόψη το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 22 παρ. 1, 106, παρ. 1 και 24 Συντ. ότι : «η Διοίκηση οφείλει εν απουσία νομοθετικής διατάξεως, να σταθμίζει και να συνεκτιμά πάντας τους εις τας ως άνω συνταγματικές διατάξεις αναφερομένους παράγοντας, οίτινες δεν αποκλείεται εις συγκεκριμένην περίπτωσιν να έχουν μάλλον βαρύνουσα σημασία εν σχέσει προς την υπό του άρθρου 24 παρ. 1 και 6 Συντ. διαγορευμένην προστασίαν του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος ως και των μνημείων και παραδοσιακών περιοχών και στοιχείων»^[2].

Η δεκαετία του 1990 σηματοδοτείται από την προοδευτική νομολογία του Ανωτάτου Ακυρωτικού σε θέματα που άπτονται της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης, διαπλάθοντας και οριοθετώντας σε περιεχόμενο και έκταση την έννοια της αειφορίας. Σχετικά με τη λειτουργία και τον εκσυγχρονισμό των βιομηχανικών μονάδων, το ΣΤΕ δέχεται ότι η υποχρέωση προστασίας του περιβάλλοντος από την Πολιτεία πρέπει να αποτελεί θεμελιώδη γνώμονα κατά τη λήψη δημοσίων αποφάσεων που επιτρέπουν δραστηριότητες, οι οποίες συνδέονται με την οικονομική ανάπτυξη την ίδρυση, επέκταση και λειτουργία των βιομηχανιών, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η έρευνα των συναφών περιβαλλοντικών, οικονομικών και τεχνικών ζητημάτων να γίνεται με πλήρη αλληλοσυσχέτιση και η απόφαση να διέπεται από την αρχή της προλήψεως της βλάβης του περιβάλλοντος^[3].

Ομοίως, η χορήγηση άδειας λειτουργίας μηχανολογικής εγκατάστασης θα πρέπει να επιτρέπεται με τέτοιους όρους, ώστε να μην προκαλούνται κίνδυνοι υγείας

ή οχλήσεις των εργαζομένων, των περιοίκων και γενικότερα δυσμενείς επενέργειες στο περιβάλλον πέρα από τα επιστημονικώς ανεκτά ή τα θεσπιζόμενα από τη νομοθεσία όρια[4]. Ειδικότερα, στην 734/1997 απόφαση, το δικαστήριο απεφάνθη ότι: «ο συντακτικός νομοθέτης σταθμίζοντας τις αξίες του περιβάλλοντος και της οικονομικής ελευθερίας αξίωσε τον συγκερασμό τους μέσα στην αξία της βιώσιμης ανάπτυξης. Στην αξία όμως αυτή προέχουσα σημασία λόγω του προληπτικού χαρακτήρα της έχει η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος».

Κατά τον κανόνα της βιωσίμου ανάπτυξης «πάσα δημοσία πολιτική, γενική ή ειδική, και πάσα διοικητική ή τεχνική παρέμβασις του κράτους εις το ανθρωπογενές και εις το φυσικόν περιβάλλον δέον να έχει ενσωματώσει τα προσήκοντα κριτήρια προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος εκ των οποίων και δέον να διέπεται κατά πρώτον λόγον, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η αρχή της προλήψεως της βλάβης του περιβάλλοντος, η δε δια των κριτηρίων τούτων παρεχομένη προστασία να είναι πλήρης και αποτελεσματική. Μεταξύ των ευπαθών οικοσυστημάτων περιλαμβάνονται και αι ακταί και αι μικραί νήσοι»[5]. Σε θέματα σύγκρουσης τουριστικών συμφερόντων και περιβαλλοντικών συμφερόντων εμφανίζεται για πρώτη φορά η έννοια του βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, καθώς το ΣΤΕ διατυπώνει ότι η διοίκηση πρέπει να αποβλέπει στην ορθολογική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας στον ελλαδικό χώρο στο πλαίσιο σχεδιασμένης ρύθμισης χρήσεων γης και στην ανάπτυξη μονάδων χωρίς υπέρβαση των ορίων κορεσμού κάθε περιοχής[6].

Η έννοια της αειφορίας θεμελιώνεται επίσης στην απόφαση 3478/2000 του ΣΤΕ, κατά την οποία συνάγεται ότι η επιδίωξη των στόχων της οικονομικής ανάπτυξης, της αξιοποίησης του εθνικού πλούτου, της ενίσχυσης της περιφερειακής ανάπτυξης και της εξασφάλισης εργασίας στους πολίτες και η στάθμιση των προστατευομένων αντίστοιχων εννόμων αγαθών πρέπει να συμπορεύεται προς την υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνά για την προστασία του περιβάλλοντος κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται βιώσιμη ανάπτυξη, στην οποία απέβλεπε ο συντακτικός νομοθέτης[7].

Η νομολογία του Συμβουλίου Επικρατείας συνέβαλε στη διεύρυνση του κλασσικού ορισμού της αειφόρου ανάπτυξης, η οποία προσβλέπει στην ικανοποίηση των αναγκών της παρούσας γενεάς, χωρίς να διακυβεύεται η ικανοποίηση των αναγκών των μελλουσών γενεών. Πιο συγκεκριμένα, σε μία απόφαση του 1998 κάνει

μνεία στη διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου της χώρας, καθώς για τη μεταβίβασή του στις επόμενες γενεές πρέπει να υπάρχει η λεγόμενη ισότητα ικανοποίησης των αναγκών μεταξύ των γενεών[8]. Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε τη μεταλλευτική και εξορυκτική δραστηριότητα, καθώς ο ακυρωτικός δικαστής έκρινε ότι βιώσιμη σημαίνει, πέραν της αποφυγής προκλήσεως μονίμου βλάβης στο φυσικό περιβάλλον εκ της εξορύξεως και της αποκαταστάσεως του θιγέντος εκ της εκμεταλλεύσεως χώρου, η φειδωλή εξόρυξη και η διαφύλαξη των επαρκών αποθεμάτων για τις επόμενες γενεές, δεδομένου ότι η εξόρυξη μεταλλεύματος, ήτοι πόρου μη ανανεώσιμου, αποτελεί ανάλωση φυσικού κεφαλαίου[9].

Σε ό,τι αφορά τη προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, στην απόφαση της εκτροπής του Αχελώου ποταμού, το ΣΤΕ απεφάνθη ότι η αρχή της πρόληψης της βλάβης του περιβάλλοντος και της διατήρησης των φυσικών πόρων θεσπίζεται από το άρθρο 24 Συντ. όχι μόνο για την παρούσα αλλά και για τις μελλοντικές γενεές[10]. Το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο έκρινε επίσης σε άλλη απόφασή του ότι, κατά τη λήψη των επιβαλλόμενων μέτρων προστασίας σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 Συντ., πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και άλλοι παράγοντες αναγόμενοι στο εθνικό συμφέρον, όπως εκείνοι που σχετίζονται με τους σκοπούς της οικονομικής ανάπτυξης και της εξασφάλισης εργασίας στους πολίτες, σκοπούς για τους οποίους το Σύνταγμα λαμβάνει πρόνοια στα άρθρα 106 και 22 παρ. 1 Συντ. αντίστοιχα[11].

Η νομολογία αυτή επεκτάθηκε και ενσωμάτωσε τον όρο «βιώσιμη» σε όλους του τομείς της περιβαλλοντικής προστασίας. Έτσι, το ΣΤΕ κάνει λόγο για τη διασφάλιση βιώσιμου αστικού περιβάλλοντος και βιώσιμου οικιστικού περιβάλλοντος[12]. Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης συνέβαλε στη βιώσιμη διαχείριση των υδάτινων πόρων[13], τη βιώσιμη ανάπτυξη των δασών και των δασικών οικοσυστημάτων[14]. Οι πιο πάνω αποφάσεις του ΣΤΕ είναι ενδεικτικές μίας τάσης που τείνει στη σύγκλιση της οικονομικής ανάπτυξης και της περιβαλλοντικής προστασίας, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι οικολογικές καταστροφές και να αποκατασταθούν οι ζημίες στο περιβάλλον. Παράλληλα, η ως άνω νομολογία συνέβαλε στη συνταγματική κατοχύρωση της αρχής της αειφορίας στην αναθεώρηση του άρθρου 24 παρ. 1 Συντ. το 2001.

B. Η συνταγματική κατοχύρωση της αειφορίας στο άρθρο 24 του Συντάγματος και η συμβατότητά της με τις άλλες συνταγματικές διατάξεις

Η συνταγματική κατοχύρωση της αειφορίας συνδέεται άμεσα με την αυξημένη προστασία του περιβάλλοντος μέσω της καθιέρωσης του ατομικού δικαιώματος στο περιβάλλον, ενός δικαιώματος με χαρακτήρα ατομικό και κοινωνικό, ο οποίος πραγματώνεται με τη διεύρυνση του εννόμου συμφέροντος και τη συμμετοχή του πολίτη στη λήψη μέτρων για την προστασία του [\[15\]](#). Συνεπώς, η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί ευθύνη και δικαίωμα καθενός [\[16\]](#). Η συνταγματική καθιέρωση του ατομικού δικαιώματος στο περιβάλλον καθιστά δυνατή και τη δικαστική επιδίωξη της προστασίας του σε περίπτωση προσβολής του. Η καθιέρωση της αρχής της αειφορίας διατρέχει και την άσκηση άλλων δικαιωμάτων και αρχών κατοχυρωμένων επίσης με συνταγματικές διατάξεις, όπως τα άρθρα 5 παρ. 1, 17, 22 και 106 παρ. 1 και παρ. 2 Συντ. που αναφέρονται στην οικονομική ελευθερία, την προστασία της ιδιοκτησίας, στην εξασφάλιση συνθηκών απασχόλησης για τους πολίτες και στην οικονομική ανάπτυξη και στους περιορισμούς της οικονομικής ελευθερίας αντίστοιχα [\[17\]](#).

Η γενική οικονομική ελευθερία κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 Συντ., το οποίο ορίζει ότι: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην ...οικονομική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

Από το άρθρο αυτό συνάγεται ως αυτονόητο το δικαίωμα κάθε ανθρώπου όχι απλώς να έχει και να ασκεί τα δικαιώματα που απορρέουν από την προσωπικότητά του «ως αυτόνομο αυτεξούσιο και αυτοδιάθετο μη περιουσιακό αγαθό», αλλά και να την αναπτύσσει σε όλους τους τομείς της κρατικά οργανωμένης συμβίωσης [\[18\]](#). Αυτό σημαίνει ότι δημιουργείται για το κράτος όχι μόνο αρνητική αλλά και θετική υποχρέωση. Πιο συγκεκριμένα, το κράτος υποχρεούται: α) να μην παρεμποδίζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας, β) να αίρει τα εμπόδια που υφίστανται, γ) να παρέχει τα αναγκαία μέσα για την ελεύθερη ανάπτυξη της [\[19\]](#).

Η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ. εφαρμόζεται επικουρικά για να

κατοχυρώσει πλευρές της οικονομικής ελευθερίας που δεν προστατεύονται από άλλες ειδικές διατάξεις του Συντάγματος. Πρόκειται κυρίως για την ιδιωτική αυτονομία και μάλιστα την ελευθερία των συμβάσεων και των κερδοσκοπικών ενώσεων (εκτός των συνεταιρισμών), καθώς και την ελευθερία του ανταγωνισμού. Η ιδιωτική αυτονομία και ειδικότερα η ελευθερία των συμβάσεων δεν αποτελούν μόνο ατομικό δικαίωμα, αλλά και συνταγματικά κατοχυρωμένο θεμελιώδη για την οργάνωση του κράτους και τη λειτουργία της οικονομίας θεσμό.

Η ιδιωτική αυτονομία περιέχει και άλλες μη συμβατικές πλευρές, όπως την ελευθερία της εργασίας (άρθρο 22 Συντ.), την ελευθερία ενώσεως (μη κερδοσκοπικές ενώσεις - άρθρο 12 Συντ.), κερδοσκοπικές ενώσεις, εταιρείες (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.) και την ελευθερία χρήσεως ή διαθέσεως της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 Συντ.).

Το άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. κατοχυρώνει τον ελεύθερο ανταγωνισμό, τόσο ως υποκειμενικό ατομικό δικαίωμα όσο και ως (αντικειμενική) θεσμική εγγύηση. Η ελευθερία συμμετοχής στην οικονομική ζωή της χώρας, καθώς και η απαγόρευση της προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων προϋποθέτουν την ελευθερία του ανταγωνισμού ως ατομικού δικαιώματος. Στη θεσμική εγγύηση του ελεύθερου ανταγωνισμού ανήκουν η ελευθερία προσβάσεως στην αγορά και η ελευθερία ανταγωνισμού εντός της αγοράς. Στην ελευθερία του ανταγωνισμού αντιστοιχεί και η απαγόρευση του αθέμιτου ανταγωνισμού[20].

Τόσο στη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1, όσο και στο άρθρο 106 παρ. 2 Συντ. τίθενται περιορισμοί στην οικονομική ελευθερία[21]. Στο άρθρο 5, παρ. 1 οι γενικοί περιορισμοί στην οικονομική ελευθερία είναι: α) να μην προσβάλλονται τα δικαιώματα των άλλων, β) να μην παραβιάζεται το Σύνταγμα και, γ) να μην παραβιάζονται τα χρηστά ήθη. Για παράδειγμα, η άσκηση της οικονομικής ελευθερίας από ένα άτομο δεν επιτρέπεται να παρεμποδίζει την άσκηση ελευθερίας από ένα άλλο άτομο. Η καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσεως στην αγορά ή η άσκηση αθέμιτου ανταγωνισμού θεωρείται προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων και δεν υπάγεται στην ελεύθερη συμμετοχή στην οικονομική ζωή της χώρας.

Περαιτέρω, το άρθρο 106, παρ. 2 Συντ., ορίζει ότι: «η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας». Η οικονομική ελευθερία

περιορίζεται και από ειδικότερες διατάξεις, όπως τα άρθρα 17 και 18 Συντ.[\[22\]](#), για τη προστασία της ιδιοκτησίας, καθώς και από το ήδη αναφερθέν άρθρο 24 Συντ. για την προστασία του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001 και την ένταξη της αειφορίας στο άρθρο 24, ο συντακτικός νομοθέτης, σταθμίζοντας την προστασία του περιβάλλοντος, την εθνική οικονομία και την οικονομική ελευθερία, επιτάσσει το συγκερασμό τους κατά τρόπο που θα διασφαλίσει τη βιώσιμη ανάπτυξη[\[23\]](#). Ιδιαίτερη βαρύτητα δίδεται στη μείωση των δυσμενών για το περιβάλλον επιπτώσεων και την ορθολογική και με φειδώ εκμετάλλευση των φυσικών πόρων[\[24\]](#). Ομοίως, κρίθηκε ότι το επίδικο έργο για την παραγωγή χρυσού σε περιοχή της Χαλκιδικής αντίκειται στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, αφού το αναλίσκόμενο για την κατασκευή του έργου φυσικό κεφάλαιο..., καθώς και οι επαπειλούμενοι από τη λειτουργία του κίνδυνοι... εμφανίζονται δυσανάλογοι εν σχέσει προς το προσδοκώμενο όφελος[\[25\]](#).

Η βιώσιμη ανάπτυξη ως κανόνας εξισορρόπησης αντιτιθέμενων συμφερόντων πρέπει να ισχύει και στη δόμηση, ιδίως για τα νησιά των οποίων η ανάπτυξη, οικιστική τουριστική και οικονομική, πρέπει να συνδέεται με τη διατήρηση του χαρακτήρα τους και του νησιωτικού ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος και τοπίου και να μην παραβιάζει τη φέρουσα ικανότητά τους ως παραδοσιακών ανθρωπογενών συστημάτων και ευαίσθητων οικοσυστημάτων[\[26\]](#). Πλούσια είναι και η νομολογία σε θέματα που αφορούν χορήγηση άδειας για εκτέλεση έργων και δραστηριοτήτων. Σε μία πρόσφατη απόφαση, ο ακυρωτικός δικαστής αποφαινεται αφενός ότι η υποχρέωση προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και αφετέρου η χωροταξική οργάνωση της χώρας αποτελούν υποχρεώσεις του κράτους οι οποίες αλληλοεξαρτώνται. Ευπαθές μέρος του φυσικού περιβάλλοντος είναι και τα οικοσυστήματα των ακτών, τα οποία κατά πάγια νομολογία του ΣτΕ πρέπει να τελούν, κατά την έννοια της συνταγματικής επιταγής του άρθρου 24, υπό ιδιαίτερο καθεστώς ήπιας διαχείρισης και ανάπτυξης, η οποία και μόνον βιώσιμη τυγχάνει[\[27\]](#).

Ωστόσο, το ατομικό δικαίωμα στο περιβάλλον δεν υπερέχει των άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων. Προς τούτο, η βιώσιμη ανάπτυξη οφείλει να λαμβάνει υπόψη στο ίδιο μέτρο τις άλλες αρχές και τους συνταγματικούς σκοπούς, όπως την προστασία της υγείας (άρθρο 21 Συντ.), την οικονομική ανάπτυξη (άρθρο 106 Συντ.), καθώς επίσης τους γενικότερους κοινωνικούς σκοπούς (καταπολέμηση της ανεργίας,

οικιστική ανάπτυξη), που απορρέουν από το κοινωνικό κράτος δικαίου, κατά το άρθρο 25 παρ. 1 Συντ.[\[28\]](#).

Δύναται, ως εκ τούτου, να υποστηριχτεί ότι, βάσει και των δεδομένων των κοινοτικών ρυθμίσεων, η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης πρέπει να ενσωματώνει τους κοινωνικούς σκοπούς του Συντάγματος, δηλαδή για να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα η οικονομική ανάπτυξη πρέπει να είναι και βιώσιμη κατά την παραπάνω δοθείσα έννοια του όρου[\[29\]](#). Η αειφόρος ή βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί θεμέλιο της περιβαλλοντικής προστασίας επί του οποίου ο νομοθέτης θα διαμορφώσει την περιβαλλοντική πολιτική του αλλά αποτελεί και κριτήριο δικαστικού ελέγχου αυτής της πολιτικής και των μέτρων που θα ληφθούν[\[30\]](#). Τίθεται λοιπόν ζήτημα των ορίων του ελέγχου του ακυρωτικού δικαστή στη νομολογία περί βιώσιμης ανάπτυξης, ανεξαρτήτως της συνταγματικής της κατοχύρωσης, καθώς πρόκειται για επιστημονική και τεχνική έννοια, της οποίας το περιεχόμενο εκφεύγει των ορίων ελέγχου του ακυρωτικού δικαστή[\[31\]](#). Διαπιστώνεται επίσης ότι η συνταγματικά πλέον κατοχυρωμένη αρχή της αειφορίας εφαρμόζεται από τη νομολογία του ΣΤΕ σε περιπτώσεις νομικής αξιοποίησης αποφάσεων του για αντισυνταγματικότητα νόμων ή για διοικητικές πράξεις, οι οποίες παραβιάζουν κατά την κρίση του το άρθρο 24 Συντ.[\[32\]](#).

Πέραν της σημασίας, του περιεχομένου και της θεωρητικής διεργασίας της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης, η οποία έχει διαμορφωθεί από τη νομολογία των δικαστηρίων στην Ελλάδα, η έννοια αυτή προήλθε από το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος. Απλά, οι διεθνείς διακηρύξεις, οι διεθνείς συμφωνίες για την προστασία του περιβάλλοντος, καθώς και η πρόταση της προστασίας του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είχαν αντίκτυπο και στην ελληνική έννομη τάξη[\[33\]](#).

II. Η σύγχρονη προσέγγιση της αειφόρου ανάπτυξης στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη

Οι αρχές της οικονομικής ελευθερίας, της ελεύθερης κυκλοφορίας των

εμπορευμάτων, της ελεύθερης πρόσβασης στην αγορά, καθώς και του υγιούς και ανόθευτου ανταγωνισμού ισχύουν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποτελούν θεμελιώδεις κανόνες της κοινής αγοράς. Η διαφύλαξη του περιβάλλοντος αποτέλεσε επίσης αναπόσπαστο μέρος του ευρωπαϊκού δικαίου. Οι πρώτες προσπάθειες ένταξης της περιβαλλοντικής προστασίας χρονολογούνται από το 1973, με την υιοθέτηση του πρώτου προγράμματος δράσης για το περιβάλλον. Η επίδραση των διεθνών κειμένων που αναφέρονται στην προστασία και τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος υπήρξε καταλυτική και συνέτεινε ουσιαστικά στη χάραξη της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής και της διαμόρφωσης της αειφόρου ανάπτυξης[34].

A. Η επίδραση των διεθνών διακηρύξεων για το περιβάλλον

Τα κείμενα των διεθνών διακηρύξεων, αν και μη δεσμευτικού χαρακτήρα, αποτελούν τα θεμέλια του σύγχρονου διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος. Οι δύο σημαντικές διακηρύξεις που άλλαξαν τα δεδομένα στη διεθνή περιβαλλοντική σκηνή είναι η Διακήρυξη της Στοκχόλμης το 1972 και η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992. Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης υιοθέτησε ορισμένες αρχές, οι οποίες διατυπώθηκαν αρχικά σε αποφάσεις του Δικαστηρίου της Χάγης ως κανόνες του soft law, δηλαδή κανόνες μη δεσμευτικού νομικού χαρακτήρα[35].

Η εν λόγω Διακήρυξη πέτυχε δύο βασικούς στόχους: ο πρώτος είναι ότι έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία περιβαλλοντικών θεσμών και ο δεύτερος ότι αποτέλεσε την απαρχή ενός σώματος κανόνων, ουσιαστικού διεθνούς δικαίου στο τομέα του περιβάλλοντος.

Ένα μεγάλο επίτευγμα της Διακήρυξης της Στοκχόλμης ήταν η σταδιακή και προοδευτική επεξεργασία μίας διεθνούς περιβαλλοντικής νομοθεσίας, η οποία απариθμούσε πλέον των εκατό συμφωνιών και διεθνών συμβάσεων, όπως και συμβάσεων περιφερειακού χαρακτήρα[36].

Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης αποτελείται από 26 αρχές. Ήδη, στο πρώτο

άρθρο της αναφέρει τη γενική υποχρέωση του ανθρώπου να προστατεύει και να βελτιώνει το περιβάλλον για τις παρούσες καθώς και τις μελλοντικές γενεές[37]. Στην αρχή 8 διαφαίνεται ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν θα πρέπει να παραμεριστεί: «η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη είναι απαραίτητες για τη διασφάλιση ενός υγιούς περιβάλλοντος ... και για τη δημιουργία πάνω στη γη, απαραίτητων προϋποθέσεων για τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής»[38]. Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, παρά το διεθνή και οικουμενικό της χαρακτήρα, δεν ξεφεύγει από ένα περιορισμένο πλαίσιο επίλυσης των προβλημάτων και από την προοπτική διμερούς και περιφερειακού χαρακτήρα, κυρίως των διασυνοριακών ρυπάνσεων, χωρίς να υπάρχει η τάση διεθνοποίησης των θεμάτων αυτών.

Το πλέον ουσιαστικό βήμα στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος αποτελεί η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών, τον Ιούνιο του 1992, και η υιοθέτηση της Διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο. Η Διακήρυξη αυτή εισήγαγε ένα νέο πλαίσιο, λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο την περιβαλλοντική παράμετρο, αλλά και τα νέα οικονομικά δεδομένα που αφορούν την οικονομική ανάπτυξη και την εξισορρόπηση του χάσματος μεταξύ αναπτυγμένων οικονομικά και αναπτυσσόμενων χωρών, με έμφαση στις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες.

Η νέα Διακήρυξη επιβεβαίωσε τις βασικές αρχές της Διακήρυξης της Στοκχόλμης και υιοθέτησε νέες καινοτόμες αρχές. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται: η αρχή 3: με το δικαίωμα στην ανάπτυξη, η αρχή 4: με την καθιέρωση της αρχής της διαρκούς και σταθερής ανάπτυξης για την προστασία του περιβάλλοντος (δηλαδή της αειφόρου ανάπτυξης), η αρχή 7: με την καθιέρωση της διεθνούς συνεργασίας του (partenariat mondial) για τη διαφύλαξη, την προστασία, και την αποκατάσταση της υγείας και της ακεραιότητας του οικοσυστήματος της γης[39]. Η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο προσέδωσε στην οικονομική ανάπτυξη και στην παγκόσμια οικονομική τάξη νομιμοποίηση των οικολογικών επιδιώξεων, καθόσον η έννοια αυτή αποκτά θεσμικό περιεχόμενο και τα κράτη ανέλαβαν πλέον, μέσα από ένα διεθνές κείμενο, τον αγώνα κατά των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων και καταστροφών[40].

Σταθμό στη σύγχρονη προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης αποτέλεσε η Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ το 2002, η οποία διεύρυνε την έννοια της ανάπτυξης πέραν των αρχών που διατυπώθηκαν στις δύο προηγούμενες Διακηρύξεις της Στοκχόλμης και του Ρίο ντε Τζανέιρο. Στη Διάσκεψη αυτή διατυπώθηκε η θέση ότι η

μακροχρόνια αποτελεσματική ανάπτυξη, τόσο για τις αναπτυγμένες όσο και για τις αναπτυσσόμενες χώρες, πρέπει να βασίζεται σε τρεις διακριτούς πυλώνες: τη προστασία του περιβάλλοντος, την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ουσιαστικά προωθείται η αντίληψη ότι η βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να ενσωματωθεί σε όλες τις πολιτικές τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο[41]. Γίνεται λοιπόν ειδική μνεία στη βιώσιμη διαχείριση δασών, τη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων και την προστασία των οικοσυστημάτων, στην πολιτική που ακολουθείται στις κλιματικές αλλαγές, στη μείωση της χρήσης και παραγωγής των χημικών ουσιών που είναι επιβλαβείς για τη δημόσια υγεία και το περιβάλλον και στη διαχείριση των αλιευτικών αποθεμάτων[42]. Το περιβάλλον δεν αποτελεί πλέον ένα απομονωμένο κομμάτι του διεθνούς δικαίου που διέπεται από κανόνες και αρχές διατυπωμένες μόνο από το εθνικό δίκαιο και από κανόνες των διεθνών κειμένων και των μη κυβερνητικών οργανισμών (NGOs), αλλά ένα σύνολο κανόνων με απώτερο στόχο την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών καταστροφών.

B. Η απόπειρα συγκερασμού οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Παράλληλα με τη συνταγματική κατοχύρωση της γενικής οικονομικής ελευθερίας και του ατομικού δικαιώματος στο περιβάλλον σε επίπεδο εθνικής νομοθεσίας χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και η μετάβαση σε ένα επίπεδο υπερεθνικών κανόνων, καθώς και η εφαρμογή τους από το ΔΕΚ.

Το άτομο ως υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, η προστασία τη ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η δυνατότητα του να αναπτύσσει την προσωπικότητά του, συμμετέχοντας στην οικονομική ζωή και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, καθώς και το δικαίωμά του να απολαμβάνει ένα υγιές και καθαρό περιβάλλον αποτελούν θεμελιώδεις αρχές του κοινοτικού δικαίου.

1. Η ένταξη των αρχών του soft law στο θετό κοινοτικό δίκαιο

Οι πρώτες έμμεσες αναφορές για το περιβάλλον υπήρξαν στα άρθρα 100 και 235 της Συνθήκης της ΕΟΚ, όπου η πρόθεση προστασίας του περιβάλλοντος από τον κοινοτικό νομοθέτη ήταν λανθάνουσα και σιωπηρή. Με το άρθρο 100[43] ρυθμίζεται η έκδοση οδηγιών για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών, οι οποίες αποσκοπούν στην καθιέρωση και τη λειτουργία της κοινής αγοράς. Ο κοινοτικός νομοθέτης προσέφυγε επίσης και στο άρθρο 235[44] της Συνθήκης, το οποίο ορίζει ότι αν οι υπόλοιπες διατάξεις της Συνθήκης δεν παρέχουν τις απαιτούμενες εξουσίες για την ανάληψη ενέργειας, η οποία θεωρείται απαραίτητη για την πραγματοποίηση ενός από τους στόχους της Κοινότητας (εν προκειμένω της προστασίας του περιβάλλοντος), στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς, τότε το Συμβούλιο θεσπίζει ομόφωνα τους κατάλληλους προς τούτο κανόνες.

Τα προγράμματα δράσης για το περιβάλλον αποτελούν την πρώτη προσπάθεια ένταξης της προστασίας του περιβάλλοντος στο κοινοτικό δίκαιο. Το 5ο πρόγραμμα δράσης (1993-2000) περί αειφόρου ανάπτυξης είχε ως στόχο τη βιωσιμότητα της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης χωρίς επιβλαβείς επιπτώσεις στο περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους, ενώ το τρέχον 6ο πρόγραμμα δράσης (2000-2012) αποτελεί τη συνέχεια του προηγούμενου και ενισχύει τη στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης. Το άρθρο 2 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, όπως τροποποιήθηκε με τα άρθρα της Συνθήκης του Μάαστριχτ, αναφέρει ως βασικό στόχο την προώθηση και τη δημιουργία μίας κοινής αγοράς[45]. Προβάλλει επιπλέον την εφαρμογή των κοινών πολιτικών και των κοινών πεδίων δράσης, όπως ορίζονται στο άρθρο 3 και 3Α, για την προώθηση μίας αρμονικής και εξισορροπημένης με τις οικονομικές δραστηριότητες ανάπτυξης.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 της Συνθήκης, η δράση της Κοινότητας περιλαμβάνει στους προβλεπόμενους στη Συνθήκη όρους : ...β) μία κοινή εμπορική πολιτική, γ) μία εσωτερική αγορά που να χαρακτηρίζεται από την κατάργηση μεταξύ των κρατών μελών των εμποδίων ως προς την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και του κεφαλαίου..., κ) μία πολιτική στο τομέα του

περιβάλλοντος ..., ο) μία συμβολή στην πραγματοποίηση υψηλού επιπέδου ζωής και προστασίας της υγείας[46]. Η ουσιαστική μεταβολή στο πλαίσιο της κοινοτικής πολιτικής περιβάλλοντος πραγματοποιήθηκε με την υιοθέτηση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης (ΕΕΠ) το 1986[47]. Έτσι, μέσα από τη μακρόχρονη πορεία της καθιέρωσης της προστασίας του περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα ξεχωρίζουν δύο σημαντικές περιόδους: η περίοδος πριν από την ΕΕΠ και η περίοδος μετά την ΕΕΠ. Με την καθιέρωσή της, για πρώτη φορά στην ιστορία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η περιβαλλοντική προστασία ανάγεται σε μείζονος σημασίας κοινοτική πολιτική. Για πρώτη φορά μάλιστα αρχές που μέχρι τώρα είχαν αποτελέσει περιεχόμενο γενικών διακηρύξεων και κατευθυντήριων γραμμών, γνωστών ως αρχών του soft law με μη δεσμευτικό χαρακτήρα, απέκτησαν ουσιαστική ισχύ και αποτέλεσαν θετικό δίκαιο της Κοινότητας.

Σύμφωνα με το άρθρο 174 της Συνθήκης, η πολιτική της Κοινότητας στο τομέα του περιβάλλοντος συμβάλλει στην επιδίωξη των εξής στόχων : α) στη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, β) στην προστασία της υγείας του ανθρώπου, γ) στη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων, και δ) στην προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκοσμίων περιβαλλοντικών προβλημάτων[48]. Ο πρώτος στόχος ως προς τη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος δεν περιορίζεται καθαρά στο πλαίσιο των ορίων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά περιλαμβάνει οποιαδήποτε προβλήματα διασυνοριακής τυχόν ζημίας και εκτός των ορίων και συνόρων της Ένωσης. Σύμφωνα με αυτό το στόχο, η βελτίωση του περιβάλλοντος εισάγει μία νέα δυναμική αντιμετώπιση που αντιστοιχεί στους νέους σκοπούς της Κοινότητας. Η έννοια του περιβάλλοντος δεν είναι καθορισμένη, δεν υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος και σταθερός όρος, αλλά διαμορφώνεται σε γενικές γραμμές τόσο στο κοινοτικό επίπεδο όσο και στα εθνικά επιμέρους δίκαια, με ευρύτερο και ελαστικό περιεχόμενο[49].

Ο δεύτερος στόχος, που αφορά την υγεία του ανθρώπου, προσδίδει μία προσωποπαγή διάσταση της προστασίας του περιβάλλοντος και οδηγεί σε σκέψεις καθιέρωσης του δικαιώματος προς ένα υγιές περιβάλλον, προς ένα ατομικό δικαίωμα κάθε πολίτη για την προστασία της υγείας του και της σωματικής του ακεραιότητας από επιβλαβείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις και προκλήσεις οικολογικών καταστροφών. Η προστασία της υγείας του ανθρώπου έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί

τα αποτελέσματα της ποιότητας του περιβάλλοντος αντανακλούν στην υγεία, ενώ παράλληλα σχετίζεται άμεσα με την ενεργοποίηση της κοινοτικής πολιτικής στο κοινωνικό πεδίο (domaine social). Αυτές οι εξαγγελίες είναι ήδη γνωστές από τη Διακήρυξη της Στοκχόλμης, η οποία αναγνωρίζει το θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου με προϋποθέσεις για μία ικανοποιητική ζωή σε ένα περιβάλλον του οποίου η ποιότητα επιτρέπει στον άνθρωπο να ζει με αξιοπρέπεια και με ευημερία[50].

Ως προς τον τρίτο στόχο της πολιτικής της Κοινότητας, υπάρχει διάκριση της έννοιας του περιβάλλοντος και αυτής των φυσικών πόρων. Θεωρείται λοιπόν ότι η ορθολογική αξιοποίηση των φυσικών πόρων συμβάλλει στην προσπάθεια αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο πέρα από τα όρια της Κοινότητας, με ιδιαίτερη βαρύτητα στην αντιμετώπιση των οικολογικών καταστροφών. Στο άρθρο 2 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης απαριθμούνται ως φυσικοί πόροι ο αέρας, τα ύδατα, η γη, η πανίδα και η χλωρίδα[51]. Οι τρεις παραπάνω αρχές, όπως έχουν διατυπωθεί, αποτελούν αντικείμενο της κοινοτικής δράσης ήδη από το πρώτο πρόγραμμα στο τομέα του περιβάλλοντος από το 1973. Πρόκειται για αρχές αναγνωρισμένες στα περισσότερα κράτη-μέλη, οι οποίες αποτελούν επίσης περιεχόμενο πολλών συμφωνιών με διεθνή χαρακτήρα[52].

Η τέταρτη αρχή του άρθρου 174 της Συνθήκης διακηρύσσει ότι οι ανάγκες στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος αποτελούν συνιστώσα και των άλλων πολιτικών της Κοινότητας και καθιερώνει την αρχή της ενσωμάτωσης (integration) των περιβαλλοντικών κριτηρίων στις υπόλοιπες πολιτικές της Κοινότητας. Για καμία άλλη πολιτική της Κοινότητας δεν υπάρχει μία τέτοια αναφορά, καθώς άλλες πολιτικές σε διαφορετικούς τομείς δεν θα μπορούσαν να αγνοήσουν ή να έρθουν σε αντίθεση με τις αρχές της προστασίας του περιβάλλοντος.

Η αρχή της ενσωμάτωσης καθιερώνεται στο άρθρο 6 της Συνθήκης της ΕΚ, κατά το οποίο: «Οι απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας πρέπει να ενταχθούν στον καθορισμό και την εφαρμογή των κοινοτικών πολιτικών και δράσεων που αναφέρονται στο άρθρο 3, ιδίως προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη». Η αρχή της ενσωμάτωσης διαφαίνεται επίσης και στο άρθρο 2 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Μάαστριχτ), σύμφωνα με το οποίο: « η Κοινότητα έχει ως αποστολή να προάγει μία σταθερή και διαρκή μη πληθωριστική και σεβόμενη το περιβάλλον ανάπτυξη». Η προστασία του περιβάλλοντος από μία λειτουργία στατική

αποκτά μία δυναμική λειτουργία, παρούσα σε όλες τις κοινοτικές πολιτικές. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι η προστασία του περιβάλλοντος είναι πολυκλαδική (pluridisciplinaire), συνδεδεμένη άμεσα με την οικονομική πολιτική, τη δράση στον τομέα των μεταφορών και την περιφερειακή πολιτική[53]. Αυτό συνάγεται εξάλλου και από το άρθρο 174 παρ. 3 της Συνθήκης ΕΚ, το οποίο ορίζει ότι κατά την εκπόνηση της πολιτικής της στο τομέα του περιβάλλοντος η Κοινότητα λαμβάνει υπόψη ....την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Κοινότητας στο σύνολο της και την ισόρροπη ανάπτυξη των περιοχών της. Κατ' αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η σύνδεση της έννοιας του περιβάλλοντος με εκείνη της αειφόρου ή διαρκούς και σταθερής ανάπτυξης[54] όπως ακριβώς έχει διατυπωθεί στην αρχή 4 της διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992[55].

Προσφάτως δημοσιεύτηκε η πρώτη έκθεση της Επιτροπής για την αειφόρο ανάπτυξη, δίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στη ποιότητα ζωής στη βιωσιμότητα της ευρωπαϊκής κοινωνίας σε θέματα εργασίας και κοινωνικής πολιτικής. Προτεραιότητα δίδεται επίσης στις κλιματικές μεταβολές και στην ενέργεια, ενώ η έκθεση επιβεβαιώνει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να επικεντρώσει τις προσπάθειές της στους ακόλουθους τομείς: τις βιώσιμες μεταφορές, τη βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή, τις απειλές για τη δημόσια υγεία, τον κοινωνικό αποκλεισμό, τα δημογραφικά θέματα και τη μετανάστευση, τη διατήρηση και διαχείριση των φυσικών πόρων, τον αγώνα κατά της φτώχειας και τις προκλήσεις σε θέματα βιώσιμης ανάπτυξης[56].

Στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης είκοσι χρόνια μετά την ενσωμάτωση των αρχών της προστασίας του περιβάλλοντος στο κοινοτικό δίκαιο, τα κοινοτικά θεσμικά όργανα επεξεργάστηκαν και πραγματοποίησαν μία πολιτική στο τομέα του περιβάλλοντος, η οποία να διασφαλίζει εξισορρόπηση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, προώθησης των κοινωνικών δικαιωμάτων και προστασίας του περιβάλλοντος, όπως ακριβώς αναζητά και ορίζει η Συνθήκη της ΕΚ[57].

Σε διεθνές επίπεδο, η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η μόνη υπερεθνική ένωση που επιδιώκει τους στόχους της οικονομικής ανάπτυξης, της κοινωνικής συνοχής και της προστασίας του περιβάλλοντος χωρίς να ακολουθούν αυτές τις επιδιώξεις άλλες περιφερειακές οικονομικές ενώσεις, όπως η Nafta και η Mercosur. Η Ευρωπαϊκή Ένωση επιδιώκει τους παραπάνω στόχους με μία μέριμνα για διασυνοριακή συνεργασία

δημοκρατικών καθεστώτων που σέβονται τα δικαιώματα του ανθρώπου και διαπνέονται από την αρχή του κράτους δικαίου[58].

2. Η συμβολή της νομολογίας του ΔΕΚ στη σύγκλιση οικονομίας και περιβάλλοντος

Το ΔΕΚ ανέδειξε σταδιακά, με την πλούσια νομολογία του, την προστασία του περιβάλλοντος ως πρωταρχικό στόχο της Κοινότητας, χωρίς να αγνοεί τις αρχές της κοινής αγοράς, της οικονομικής ελευθερίας και της αειφόρου ανάπτυξης. Ειδικότερα, η έννοια της αειφόρου σταθερής ανάπτυξης διευρύνεται, ενσωματώνοντας πολιτικές με οικονομική κοινωνική, περιβαλλοντική και διεθνή διάσταση, καθώς και δράσεις και προοπτικές μέσα στο παγκόσμιο εμπορικό σύστημα. Στην παρούσα εισήγηση θα γίνει αναφορά σε ορισμένες σημαντικές αποφάσεις του ΔΕΚ, οι οποίες αφορούν τη σύγκρουση των αρχών της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (άρθρα 28-30 της Συνθήκης) και των αρχών του ελεύθερου ανταγωνισμού (άρθρα 81-82 και 86 της Συνθήκης) με τις αρχές της προστασίας του περιβάλλοντος.

Στην υπόθεση ABDHU ο κοινοτικός δικαστής διακηρύσσει ότι η προστασία του περιβάλλοντος «αποτελεί έναν από τους ουσιώδεις στόχους της Κοινότητας»[59]. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο απεφάνθη ότι η ελευθερία του εμπορίου δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται με τρόπο απόλυτο αλλά υπόκειται σε περιορισμούς που δικαιολογούνται από τους στόχους του γενικού συμφέροντος που επιδιώκει η Κοινότητα. Το δικαστήριο κατέληξε ότι τα μέτρα της οδηγίας 75/439, ακόμη και αν δεν μπορούσαν να επιδράσουν περιοριστικά στην ελεύθερη άσκηση των εμπορικών δραστηριοτήτων, δεν εισάγουν διακρίσεις στη μεταχείριση των οικονομικών φορέων ούτε υπερβαίνουν τους αναπόφευκτους περιορισμούς που δικαιολογούνται από την επιδίωξη του στόχου γενικού συμφέροντος που είναι η προστασία του περιβάλλοντος [60].

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τα θέματα της εσωτερικής αγοράς και των αρχών της οικονομικής ελευθερίας ξεχωρίζουν ορισμένα σημαντικά στάδια της νομολογιακής εξέλιξης, κυρίως ως προς τα άρθρα 28[61] και 30 της Συνθήκης της ΕΚ[62]. Σε ένα πρώτο στάδιο, οι αποφάσεις του ΔΕΚ απετέλεσαν σταθμό στη

διαμόρφωση της σύγχρονης θεωρίας και νομολογίας, ενώ στη συνέχεια διαπιστώθηκε πλέον η διάσταση μεταξύ της περιβαλλοντικής προστασίας και της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Αν και για ορισμένους η αντιπαράθεση αυτή θεωρείται τεχνητή, λαμβάνοντας υπόψη ότι το επιχείρημα της προστασίας του περιβάλλοντος προβάλλει συχνά ως δικαιολογητικός λόγος που αποσκοπεί στο να καλύψει τη λήψη ορισμένων απαγορευτικών μέτρων, ωστόσο το περιβάλλον πρέπει να αποτελεί περιορισμό στην οικονομική ελευθερία και στον ελεύθερο ανταγωνισμό και, ως εκ τούτου, οποιοσδήποτε περιορισμός και παρεμβατισμός πρέπει σε αυτές τις περιπτώσεις να θεωρείται θεμιτός[63]. Οι αποφάσεις Dassonville και Cassis de Dijon[64], όπως και άλλες προσέθεσαν μία νέα προβληματική στη μέχρι τώρα νομολογιακή εξέλιξη. Κυρίως τα διδάγματα της απόφασης Dassonville και των μεταγενέστερων από αυτή αποφάσεων στήριξαν την προοπτική της ρητής και σαφούς προτεραιότητας στο περιβάλλον.

Κατά δεύτερον, κρίθηκε ότι η προστασία του περιβάλλοντος η οποία αποτελεί εμπόδιο στη γενική αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, θα πρέπει να σταθμίζεται και στο πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας. Στην περίπτωση αυτή υπάγεται η απόφαση των δανικών μπουκαλιών. Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, η Επιτροπή προσέφυγε στο δικαστήριο, αμφισβητώντας τους περιορισμούς που έθετε η εθνική δανική νομοθεσία ως προς το σύστημα συσκευασίας της μύρας και των αναψυκτικών[65]. Στην απόφασή του δεν αντιτάχθηκε στην αυστηρότερη αντιμετώπιση και τη λήψη μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος από την Δανία[66]. Θεώρησε ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελούσε μία επιτακτική ανάγκη που περιόριζε την εφαρμογή του άρθρου 28 της Συνθήκης, αλλά δεν έπρεπε όμως να θιγεί η αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων με τρόπο δυσανάλογο προς τον επιδιωκόμενο περιβαλλοντικό σκοπό.

Εξίσου σημαντική είναι η συμβολή των αποφάσεων του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου, οι οποίες θίγουν θέματα ελεύθερου ανταγωνισμού και προστασίας του περιβάλλοντος. Στο μέτρο που το άρθρο 174 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προβλέπει ότι οι απαιτήσεις στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος πρέπει να ενσωματωθούν στην εφαρμογή των υπολοίπων πολιτικών της Κοινότητας, είναι αναπόφευκτο να υφίστανται συγκρουσιακές σχέσεις περιβάλλοντος και ανταγωνισμού. Η άσκηση της κοινοτικής πολιτικής του ανταγωνισμού πρέπει να συμβάλει στην πραγματοποίηση των περιβαλλοντικών

στόχων.

Ήδη στη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας διατυπώνεται η προοπτική μίας κοινής αγοράς που να στηρίζεται σε μία τελωνειακή ένωση εντός της οποίας τα πρόσωπα, τα εμπορεύματα, τα κεφάλαια και οι υπηρεσίες διακινούνται ελεύθερα. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, ο ανταγωνισμός πρέπει να παίξει ένα αποτελεσματικό ρόλο και οπωσδήποτε να είναι υγιής. Στο άρθρο 3 της Συνθήκης στο σημείο (ζ) μέσα στους θεμελιώδεις στόχους της Κοινότητας αναφέρεται το καθεστώς που εξασφαλίζει ένα σύστημα ανόθευτου ανταγωνισμού μέσα στην εσωτερική αγορά[67]. Το καθεστώς που προβλέπεται για τον ανταγωνισμό διαχωρίζεται σε δύο μεγάλες ενότητες. Πρώτον, στους κανόνες που αφορούν τις επιχειρήσεις στα άρθρα 81[68] και 82[69] της Συνθήκης και, δεύτερον, στους κανόνες που αφορούν και εφαρμόζονται στις δημόσιες επιχειρήσεις των κρατών μελών και στις επιχειρήσεις στις οποίες χορηγούνται ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα στο άρθρο 86[70].

Ο ελεύθερος ανταγωνισμός πρέπει να αποτελεί έναν από τους μηχανισμούς που προτρέπουν τις επιχειρήσεις στη χρησιμοποίηση τεχνικών παραγωγής λιγότερο ρυπογόνων και στην εξεύρεση πιο οικολογικών προϊόντων. Υπό αυτό το πρίσμα, όλες οι πολιτικές του περιβάλλοντος πρέπει εκ του αποτελέσματος να στηρίζονται στον ανταγωνισμό και τους μηχανισμούς της αγοράς. Υπάρχει μία αλληλεπίδραση ανάμεσα στις δύο πολιτικές: οι σχέσεις περιβάλλοντος και ανταγωνισμού δεν είναι τόσο απλές, γιατί οι στόχοι της προστασίας του περιβάλλοντος και του ανταγωνισμού είναι από της φύσης τους ανταγωνιστικοί[71]. Επιπλέον, η έλλειψη εναρμόνισης από εθνικές πρωτοβουλίες οδηγεί πολλές φορές σε διαστρέβλωση του ανταγωνισμού. Εν όψει των ανωτέρω, θα πρέπει να επανεξεταστεί και να διερευνηθεί σε ποιο βαθμό οι περιβαλλοντικές ρυθμίσεις που επιβάλλονται από τα κράτη μπορούν να δικαιολογήσουν αποκλίσεις από την αυστηρή εφαρμογή των διατάξεων του ανταγωνισμού[72].

Στην υπόθεση *Almelo* το ΔΕΚ δέχτηκε ότι οι περιορισμοί του ανταγωνισμού εκ μέρους άλλων οικονομικών παραγόντων μπορούν να γίνουν δεκτοί στο μέτρο που αποδεικνύονται απαραίτητοι, προκειμένου να επιτρέψουν στην επιχείρηση που είναι επιφορτισμένη με μία αποστολή γενικότερου συμφέροντος να την εκπληρώσει. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να λαμβάνονται υπόψη «οι οικονομικές προϋποθέσεις με τις οποίες λειτουργεί η επιχείρηση κυρίως τα έξοδα που μπορεί να αναλάβει και οι κανονιστικές

και νομικές ρυθμίσεις από τις οποίες διέπεται στο τομέα του περιβάλλοντος»[\[73\]](#). Το ΔΕΚ ακολούθησε τις προτάσεις του γενικού Εισαγγελέα Darmon, σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 86 παρ. 2, και έθεσε ως προϋπόθεση για το άνοιγμα της αγοράς της διανομής ηλεκτρικού ρεύματος στον ανταγωνισμό, εκτός των άλλων, την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος[\[74\]](#).

Μία άλλη σημαντική υπόθεση του ΔΕΚ αφορά την κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης στην αγορά. Πρόκειται για την απόφαση Diego Cali και Figli, η οποία συγκεκριμενοποίησε σε γενικές γραμμές τις σχέσεις μεταξύ της προστασίας του περιβάλλοντος, και του ελεύθερου ανταγωνισμού κυρίως ως προς το άρθρο 82, που προβλέπει την απαγόρευση της κατάχρησης της δεσπόζουσας θέσης στην κοινή αγορά[\[75\]](#).

Πέρα από τις ρυθμίσεις στην κοινοτική νομοθεσία για τις αρχές του ελεύθερου ανταγωνισμού και τις αποκλίσεις που προβλέπονται θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η προστασία του περιβάλλοντος, χωρίς να θίγονται οι αρχές του ανταγωνισμού κατά τρόπο ουσιαστικό και καθοριστικό. Η επίκληση της προστασίας του περιβάλλοντος δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για τη διενέργεια πράξεων αντίθετων προς τις αρχές του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού. Η αρχή της ενσωμάτωσης πολλές φορές αδυνατεί να σταθμίσει τα αντικρουόμενα συμφέροντα και τις πολιτικές. Η ενσωμάτωση μπορεί όμως να επιτευχθεί μέσω της αρχής της αναλογικότητας και της αναζήτησης έτσι της χρυσής τομής (*juste milieu*)[\[76\]](#).

Έτσι λοιπόν οι κοινοτικοί θεσμοί ενεργούν προοδευτικά προς την ενσωμάτωση της προστασίας του περιβάλλοντος στις υπόλοιπες πολιτικές της Κοινότητας, ενώ η ενσωμάτωση εμφανίζεται και στο επίπεδο της διαχείρισης του περιβάλλοντος. Περισσότερο από το να υιοθετήσει κανείς ακριβείς λύσεις ως απάντηση για συγκεκριμένα και μεμονωμένα προβλήματα, φαίνεται ότι μάλλον μία προοπτική συνολικής και σφαιρικής αντιμετώπισης θα ήταν πιο αποτελεσματική[\[77\]](#). Η περιβαλλοντική προστασία δεν θα μπορούσε να παραβλεφθεί από τους κανόνες της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, του ελεύθερου ανταγωνισμού και τις προϋποθέσεις λειτουργίας της κοινής αγοράς. Προτάσεις για το συγκερασμό τους έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί. Με τον όρο «περιβαλλοντικός ανταγωνισμός» διατυπώθηκε η πρόταση να εφαρμόζονται οι κανόνες του ανταγωνισμού με ελαστικότητα, λαμβάνοντας υπόψη τους βασικούς άξονες της περιβαλλοντικής

πολιτικής[78].

Πέραν των ζητημάτων που ανακύπτουν ως προς τη σύγκρουση οικονομικής ελευθερίας και προστασίας του περιβάλλοντος και την αναγκαιότητα σύγκλισής τους μέσα από ένα θεσμικό πλαίσιο παραγωγής κανόνων δικαίου αλλά και νομολογιακών κανόνων από το ΔΕΚ, η αειφόρος ανάπτυξη θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και σε θέματα άσκησης της εμπορικής πολιτικής της Κοινότητας, χωρίς να παραμερίζεται σε δευτερεύουσα θέση η προστασία του περιβάλλοντος και η υγεία του ανθρώπου. Σημαντική διάσταση σε αυτό το θέμα και ρητή αναφορά στην αειφόρο ανάπτυξη γίνεται στην απόφαση του ΔΕΚ της 10/01/2006, όπου δικάστηκε προσφυγή της Επιτροπής των ΕΚ για την ακύρωση της 2003/106/ΕΚ απόφασης του Συμβουλίου που αφορούσε την έγκριση, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της Σύμβασης του Ρότερνταμ σχετικά με τη διαδικασία συναίνεσης μετά από ενημέρωση όσον αφορά ορισμένα επικίνδυνα χημικά προϊόντα και φυτοφάρμακα. Ο προβαλλόμενος λόγος ήταν ότι ο κανονισμός αυτός στηρίζεται στο άρθρο 175 παρ. 1[79] και όχι στο άρθρο 133 ΕΚ[80]. Το ΔΕΚ ακύρωσε την απόφαση 2003/106/ΕΚ του Συμβουλίου της 19/12/2002, με το σκεπτικό ότι οι εμπορικές και περιβαλλοντικές πολιτικές των συμβαλλομένων μερών πρέπει να αλληλοϋποστηρίζονται για να επιτευχθεί η αειφόρος ανάπτυξη. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή πρέπει συνεπώς να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η Σύμβαση περιέχει δύο συνιστώσες άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους: την κοινή εμπορική πολιτική και την πολιτική προστασίας της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος. Καμία από αυτές δεν είναι δευτερεύουσα ή έμμεση σε σχέση με την άλλη. Κατ' εφαρμογή δε της νομολογίας που παρατέθηκε στη σκέψη 36[81] της παρούσας απόφασης, η κρίση για την έγκριση της Σύμβασης εξ ονόματος της Κοινότητας έπρεπε να στηριχτεί σε διττή νομική βάση και συγκεκριμένα στα άρθρα 133 ΕΚ και 175 παρ. 1 σε συνδυασμό με τις κρίσιμες εν προκειμένω διατάξεις του άρθρου 300 ΕΚ[82].

Συνοψίζοντας τη σύντομη επισκόπηση στις αποφάσεις του ΔΕΚ, διαπιστώνεται επίσης ότι σε σημαντικό αριθμό δικαστικών αποφάσεων και χωρίς να γίνεται ρητή μνεία στην αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, προτάσσεται ο στόχος της προστασίας του περιβάλλοντος και της ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών πόρων και για τη διασφάλιση των μελλοντικών γενεών. Ενδεικτικά γίνεται μνεία σε πρόσφατες αποφάσεις, οι οποίες αφορούν περιπτώσεις παραβίασης των οδηγιών από τα κράτη μέλη, όπως της οδηγίας 92/43 ΕΚ για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων της

άγριας χλωρίδας και πανίδας με τη σύσταση ευρωπαϊκού οικολογικού δικτύου NATURA[83], της οδηγίας 79/409 ΕΚ για τη διατήρηση των αγρίων πτηνών[84], την προστασία της στοιβάδας του όζοντος βάσει του κανονισμού 2037/2000[85] και της οδηγίας 2000/60 ΕΚ για την κοινοτική πολιτική στο τομέα των υδάτων[86].

III. Επίμετρο

Η οικονομική ανάπτυξη ιδιωτών και κράτους πρέπει να έχει ως όριο τη επιτακτική ανάγκη να προστατευτεί το φυσικό περιβάλλον αλλά και η πολιτιστική κληρονομιά[87]. Ποια είναι τα όρια της οικονομικής ελευθερίας και πως καθορίζονται τα αντίστοιχα όρια του δικαιώματος σ' ένα υγιές και γνήσιο περιβάλλον; Η πρόταξη της προστασίας του περιβάλλοντος αποτελεί επιτακτική ανάγκη, αλλά καθοριστική θα ήταν και η σύμπραξη και συνεργασία όλων για ένα γνήσιο, καθαρό και υγιές περιβάλλον.

Η έννοια της αειφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης αποδίδει στα ελληνικά τον όρο διαρκής ανάπτυξη (développement durable), ήτοι την οικονομική ανάπτυξη, η οποία έχει μία διάρκεια και σταθερότητα εις το διηνεκές και η οποία πρέπει να σέβεται το περιβάλλον. Η εν λόγω έννοια αποκτά στο ισχύον Σύνταγμα ένα ευρύ και ασαφές περιεχόμενο, κινούμενη από την ευρύτητα της αιφορίας και τον υποκειμενικό της χαρακτήρα ως τον πιο συγκεκριμένο όρο της βιώσιμης ανάπτυξης, ο οποίος περιχαράσσεται με σαφείς οικονομικούς και νομικούς όρους, καθώς και συγκεκριμένη περιβαλλοντική διάσταση στην κατά περίπτωση και ad hoc κρίση του δικαστή.

Γίνεται πλέον λόγος για το δίκαιο της βιωσίμου ανάπτυξης, το οποίο αποκτά μία νέα δυναμική, διευρύνεται και θα επηρεάσει όλους του κλάδους του δικαίου, διότι η ιδέα της βιωσιμότητας που τείνει να πραγματώσει θα διαπεράσει όλες τις δημόσιες πολιτικές και αντιστοίχως όλους τους κλάδους δικαίου, δημοσίου και ιδιωτικού[88]. Το άτομο, ως φυσικό πρόσωπο, αδυνατεί να εξασφαλίσει την επαρκή προστασία του περιβάλλοντος σε μία παγκοσμιοποιημένη εποχή με τεράστια αλληλοσυγκρουόμενα οικονομικά συμφέροντα, με τον επικείμενο κίνδυνο της αλόγιστης οικονομικής

ανάπτυξης των αναπτυσσομένων χωρών, χωρίς να γίνεται η κατάλληλη αξιοποίηση των φυσικών πόρων. Η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να αποτελέσει τον πρωταρχικό στόχο σε επίπεδο διακρατικών συμφωνιών, διεθνών οργανισμών και διεθνών συνθηκών, με την υιοθέτηση και εφαρμογή δεσμευτικών κανόνων δικαίου, καθώς και την ίδρυση ενός διεθνούς οργανισμού για την προστασία του περιβάλλοντος. Τέλος, πρέπει όλοι μας να συνειδητοποιήσουμε ότι το περιβάλλον μπορεί να επιβιώσει χωρίς το ανθρώπινο είδος, αλλά ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιβιώσει χωρίς το περιβάλλον^[89].

Το κείμενο αποτελεί εισήγηση στο Συνέδριο «Προστασία, αποκατάσταση και βιώσιμη ανάπτυξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος στην Ευρώπη» που διοργάνωσε το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στη Βέροια στο πλαίσιο δράσης Jean Monnet (30 Νοεμβρίου -1 Δεκεμβρίου 2007).

^[1] Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο δικαίου του περιβάλλοντος, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 2003, σ. 113.

^[2] ΣτΕ Ολ. 811/1977. Βλ. επίσης *Ι. Καράκωστα*, Περιβάλλον και Δίκαιο, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σ. 128.

^[3] ΣτΕ 53/1993: «*Η επιβαλλόμενη εις την Πολιτείαν υποχρέωσις προστασία του περιβάλλοντος δέον να αποτελεί θεμελιώδη γνώμονα κατά την λήψιν των δημοσίων αποφάσεων που επιτρέπουν δραστηριότητες συνδεόμενας προς την οικονομικήν ανάπτυξη και ιδίως προς ίδρυσιν, επέκτασιν, εκσυγχρονισμόν και λειτουργίαν των βιομηχανιών, εις τρόπον ώστε η μεν έρευνα των συναφών περιβαλλοντικών, οικονομικών και τεχνικών ζητημάτων να γίνεται όχι χωριστά αλλά με πλήρη αλληλοσυσχέτισιν η δε απόφαση να διέπεται προεχόντως από την επικρατέστερον αρχήν της προλήψεως της βλάβης του περιβάλλοντος*». Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 2759/1994, 2058/1994, 2760/1994 και 327/1999.

^[4] ΣτΕ 1311/1993: «*Η ίδρυση και η λειτουργία συγκεκριμένης μηχανολογικής εγκατάστασης επιτρέπεται μόνο εφόσον γίνεται σε τέτοια θέση και με τέτοιους όρους ώστε να μην προκαλούνται κίνδυνοι υγείας ή οχλήσεις των εργαζομένων, των*

περιοίκων και του κοινού ή γενικότερα δυσμενείς επενέργειες στο περιβάλλον πέρα από τα επιστημονικώς ανεκτά ή τα θεσπιζόμενα από την νομοθεσία όρια, η συνδρομή δε των προϋποθέσεων αυτών απαιτείται να ερευνάται τόσο για την χορήγηση της αρχικής άδειας ιδρύσεως ή λειτουργίας της μηχανολογικής εγκατάστασης, όσο και για την ανανέωσή τους». Σχετικές οι ΣτΕ 601/1989 και 3680/1987.

[5] ΣτΕ 1588/1999. Βλ. σχετικά ΣτΕ 3955/1996 και 3956/1996, με τις οποίες κρίθηκε βάσει των αρχών της προστασίας των βιοτόπων, ως ιδιαίτερα σημαντικός ο υγρότοπος του Αγίου Ιωάννη-Πόρτο Τήνου, που χαρακτηρίζεται πλέον, ως διεθνούς σημασίας βιότοπος και απειλείται κυρίως από την αλόγιστη οικιστική ανάπτυξη και την έλλειψη ενός ολοκληρωμένου νομικού καθεστώτος για τη προστασία του. Βλ. για την ίδια υπόθεση την απόφαση του ΕΔΔΑ 22/05/2003 Κυρτάτος κατά Ελλάδα για παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ. Βλ. επίσης, ΣτΕ 637/1998 κατά την οποία αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης θεμελιώνεται η απαγόρευση κατασκευής μαρίνας σε παράκτιο παραδοσιακό οικισμό μικράς νήσου, η οποία αποτελεί τόπο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και ΣτΕ 581/2002, κατά την οποία η κατ' άρθρο 106 Συντ. επιδιωκόμενη από το Κράτος οικονομική ανάπτυξη πρέπει να είναι βιώσιμη, ώστε να μην οδηγεί σε εξάντληση των φυσικών πόρων και επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης. Σχετικές οι αποφάσεις ΣτΕ 2947/1999 και 1300/2000. Βλ. επίσης για τις συγγενείς με τη βιώσιμη ανάπτυξη έννοιες *Eu. Κουτούπα*, Δίκαιο του περιβάλλοντος, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 58-63.

[6] ΣτΕ 50/1993.

[7] Βλ. επίσης ΣτΕ Ολομ. 2755/1994 και 2537/1996.

[8] ΣτΕ 772/1998.

[9] Βλ. όπ.π., ΣτΕ 772/1998.

[10] ΣτΕ 2760/1994.

[11] ΣτΕ Ολ. 2537/1996 «κατά την λήψη των επιβαλλομένων από το άρθρο 24 παρ. 1 Σ μέτρων προστασίας πρέπει, κατά την έννοια των μνημονευομένων διατάξεων του άρθρου 24 παρ.1 ερμηνευομένων ενόψει και των άρθρων 106 και 22 παρ. 1 Συντ., να λαμβάνονται υπόψη από μέρους της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας και άλλοι παράγοντες αναγόμενοι στο εθνικό συμφέρο, όπως είναι εκείνοι που σχετίζονται με τους σκοπούς της οικονομικής ανάπτυξης και της εξασφάλισης εργασίας στους πολίτες, σκοπούς για τους οποίους επίσης λαμβάνεται πρόνοια στο Σύνταγμα, στα μνημονευόμενα άρθρα 106 και 22, παρ. 1 Συντ. αντίστοιχα». Στην εν λόγω απόφαση έγινε δεκτή αίτηση ακυρώσεως πράξης Υπουργικού Συμβουλίου με την οποία χορηγήθηκε στην εταιρία ΠΕΤΡΟΛΑ άδεια επέκτασης των εγκαταστάσεων της με την

ίδρυση νέων μονάδων συμπαραγωγής ατμού και ηλεκτρικής ενέργειας, ποιοτικής αναβάθμισης προϊόντων διύλιστηρίου και εξοπλισμού παραγωγής αζώτου από τον ατμοσφαιρικό αέρα. Βλ. επίσης ΣτΕ 2947/1999, κατά την οποία η από το κράτος επιδιωκόμενη οικονομική ανάπτυξη, κατά το άρθρο 106 Συντ., πρέπει να κινείται στο πλαίσιο του άρθρου 24 Συντ. και να μην οδηγεί σε εξάντληση των φυσικών πόρων και επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των ανθρώπων στους οικισμούς.

[12] ΣτΕ 4207/1997, 3698/2000 και 602/2002. Στις αποφάσεις αυτές γίνεται λόγος για διασφάλιση υγιεινών συνθηκών στέγασης και εργασίας και την ικανοποίηση στεγαστικών αναγκών του πληθυσμού καθώς και των αναγκών της οικονομίας με βάση τις αρχές της φειδωλής και φιλικής προς το περιβάλλον χρησιμοποίησης του εδάφους, τη βελτίωση και τη διαχείριση των αγροτικών περιοχών των δασικών εκτάσεων και των υδάτων.

[13] ΣτΕ 2990/1998.

[14] ΣτΕ 2818/1997.

[15] Άρθρο 24, παρ. 1 Συντ.: «*Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας*»._

[16] Α. Τάχος, Δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006, σ. 50-51. Βλ. σχετικά ΣτΕ 3050/2004.

[17] Κ. Μενουδάκος, Η αναθεώρηση του Συντάγματος και η βιώσιμη ανάπτυξη. Εισαγωγικές παρατηρήσεις, Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του, Πρακτικά Ημερίδας, Νόμος και Φύση, Βιβλιοθήκη περιβαλλοντικού δικαίου-8 , εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σ. 35-36.

[18] Α. Μάνεσης, Συνταγματικά δικαιώματα, α' ατομικές ελευθερίες, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 118.

[19] Α. Μάνεσης, όπ.π., σ. 118.

[20] Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σ. 1156.

[21] Το άρθρο 106 Συντ. ορίζει στην παρ. 1 ότι: «*Για την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και την προστασία του γενικού συμφέροντος το κράτος προγραμματίζει και συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα στη Χώρα, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει*

την οικονομική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας».

[22] Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β΄, όπ.π., σ. 1065 επ.

[23] ΣτΕ 796/2003.

[24] ΣτΕ 796/2003. Ομοίως, κατά τη ΣτΕ Ολ.1569/2005, το δικαστήριο απεφάνθη με οριακή πλειοψηφία ότι οι διατάξεις του άρθρου 20 του ν. 2115/1993, οι οποίες επεκτείνουν χρονικά το μεταβατικό καθεστώς για τη λειτουργία των λατομείων που βρίσκονται εκτός λατομικών περιοχών αντίκειται στη συνταγματική αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Σχετική η ΣτΕ Ολ. 705/2006.

[25] ΣτΕ Ολ. 613/2002.

[26] ΣτΕ 247/2003.

[27] ΣτΕ 1340/2007, σκέψη 12.

[28] Π. Μαντζούφας, Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης. Υγεία-ιδιωτικότητα -περιβάλλον, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006, σ. 379.

[29] Β. Ανδρουλάκης, Ο προσδιορισμός των κατευθύνσεων της οικονομικής δραστηριότητας, Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 1/2007, σ. 101-102.

[30] Π. Μαντζούφας, όπ.π., σ. 379.

[31] Γλ. Σιούτη, Εγχειρίδιο δικαίου του Περιβάλλοντος, όπ.π., σ. 123.

[32] Α. Παπακωνσταντίνου, Δικαστικός ακτιβισμός και Σύνταγμα. Το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΠερΔικ 2/2006, σ. 232-233.

[33] Η πρώτη προσπάθεια προστασίας του περιβάλλοντος άρχισε στην Ελλάδα με πρωτοβουλία ιδιωτών το έτος 1953 από το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος. Τον Μάιο του 1957 συνήλθε στην Αθήνα η Επιτροπή Προστασίας του Ελληνικού Τοπίου, η οποία διατύπωσε της απόψεις της σε ψήφισμα. Στο εν λόγω Ψήφισμα συγκροτήθηκε ως μόνιμο συλλογικό όργανο η Κοσμητεία Εθνικού Τοπίου και Πόλεων «απηλλαγμένον από κάθε εξάρτησιν κρατικήν ή πολιτικήν... και από κάθε ιδιωτικό συμφέρον», Τεχνικά Χρονικά, Ιούλιος 1958. Βλ. σχετικά Α.Ι. Τάχου, Δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος, εκδόσεις Σάκκουλα-Θεσσαλονίκη 1998, σ. 26.

[34] Ο ορισμός της αειφόρου ανάπτυξης παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στη λεγόμενη έκθεση Brutland κατά τη Σύνοδο της Παγκόσμιας Επιτροπής για το περιβάλλον και την ανάπτυξη το 1987.

[35] Χ. Αθανασοπούλου, Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος (Σύγχρονες προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο: από την GATT στον ΠΟΕ), Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2002, σ. 170-173.

[36] G. Corcelle, 20 ans après Stockholm: La Conférence des Nations Unies de Rio de Janeiro sur l'environnement et le développement point de départ ou aboutissement ?, Revue du Marché Commun (RMC) 1993, σ. 108.

[37] Διακήρυξη της Στοκχόλμης, αρχή 1.

[38] Διακήρυξη της Στοκχόλμης, αρχή 8.

[39] Θα αποδίδαμε τον όρο partenariat mondial στα ελληνικά μάλλον περιφραστικά ως την καθιέρωση μίας διακρατικής συνεργασίας.

[40] M. Pallemarts, La Conférence de Rio: Grandeur ou décadence du droit international de l'environnement, Revue Belge de droit international 1995, σ. 184-185.

[41] https://old.mfa.gr/print/greek/foreign_policy_/environmental/bio.html.

[42] https://old.mfa.gr/print/greek/foreign_policy_/environmental/bio.html.

[43] Άρθρο 94 (πρώην 100) της Συνθήκης ΕΟΚ.

[44] Άρθρο 308 (πρώην 235) της Συνθήκης ΕΟΚ.

[45] Άρθρο 2 της Συνθήκης ΕΚ.

[46] Άρθρο 3 της Συνθήκης ΕΚ.

[47] Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη υπεγράφη στις 17/02/1986 και ετέθη σε ισχύ την 1/07/1987.

[48] Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, άρθρο 174 (πρώην 130 P). Βλ. Μ. Τσοτσάνη, Ερμηνεία της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σ. 897.

[49] Χ. Αθανασοπούλου, Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος.

Σύγχρονες προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο, από την GATT στον ΠΟΕ, όπ.π., σ. 19.

[50] Διακήρυξη της Στοκχόλμης 1972, αρχή 1.

[51] Διακήρυξη της Στοκχόλμης 1972, αρχή 2.

[52] *P. Kromarek*, Commentaire de l'Acte Unique Européen en matière d'environnement, *Revue Juridique de l'Environnement (RJE)* 1988, σ. 78-79.

[53] *C. London*, droit communautaire de l'environnement, *Revue trimestrielle de droit européen* 1994, (2), σ. 295.

[54] Développement durable, Sustainable Development, desarrollo sostenible. Βλ. επίσης *D. Luff*, An Overview of International Law of sustainable development, *Revue Belge de Droit International (RBDI)*, 1996 (1), σ. 93.

[55] Αρχή 4 της διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο του 1992 : «Για να επιδιώξουμε και για να οδηγηθούμε σε μία διαρκή και σταθερή ανάπτυξη, η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να αποτελέσει ένα ενσωματωμένο μέρος της διαδικασίας της ανάπτυξης και δεν μπορεί να εκτιμηθεί απομονωμένα».

[56] Έκθεση της Επιτροπής της ΕΕ, IP/07/1576, της 24ης/10/2007.

[57] *L. Krämer*, Droit communautaire et état de l'environnement en Europe, *Revue de droit de l'Union Européenne* 1/2007, σ. 132.

[58] *L. Krämer*, όπ.π., σ. 153-154.

[59] ΔΕΚ 240/83, ABDHU, Association de défense des brûleurs d'huile usagé, Συλλ., σ. 531.

[60] Στο προδικαστικό ερώτημα του εθνικού δικαστή αμφισβητήθηκε η νομιμότητα των μέτρων της οδηγίας 75/439 για την ανακύκλωση των χρησιμοποιούμενων ορυκτελαίων, ΔΕΚ 7/2/1985, ADBHU, idem, Συλλ., σ. 531.

[61] Το άρθρο 28 της Συνθήκης ορίζει: «οι ποσοτικοί περιορισμοί επί των εισαγωγών, όπως και όλα τα μέτρα ισοδυνάμου αποτελέσματος, απαγορεύονται μεταξύ των κρατών μελών».

[62] Το άρθρο 30 της Συνθήκης Ευρωπαϊκής Ένωσης ορίζει ότι οι διατάξεις των άρθρων 28-30 δεν εμποδίζουν απαγορεύσεις ή περιορισμούς επί των εξαγωγών, επί

των εισαγωγών ή μεταφορών δικαιολογημένες λόγω της δημόσιας ηθικής, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας, της προστασίας της υγείας και της ζωής του ανθρώπου και των ζώων ή τη διαφύλαξη των δένδρων και των φυτών, της προστασίας των εθνικών θησαυρών που έχουν καλλιτεχνική, ιστορική ή αρχαιολογική αξία ή προστασία της βιομηχανικής και της εμπορικής ιδιοκτησίας.

[63] ΔΕΚ 11/7/1974, *Bénoît et Gustave Dassonville*, Υπόθεση 8/74, Συλλ., σ. 837. Βλ. *L. Dubouis, C. Gueydan, Les Grands textes du droit de l' Union Européenne*, Ed. Dalloz, Paris, 1999, σ. 369. ΔΕΚ 20/2/1979, *Cassis de Dijon*, Υπόθεση 120/78, Συλλ., σ. 649 και *Grands textes du droit de l' Union Européenne*, idem, σ. 373-374.

[64] Στην απόφαση *Cassis de Dijon* είναι δυνατή και αναγνωρίζεται η νομιμότητα των εθνικών περιορισμών στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων και γι' άλλους λόγους, εκτός από εκείνους που απαριθμούνται στο άρθρο 30 της Συνθήκης, όπως π.χ. η προστασία του περιβάλλοντος.

[65] Συγκεκριμένα η εμπορία των προϊόντων αυτών ήταν δυνατή μόνο μέσα από μία ειδική συσκευασία που μπορούσε να ξαναχρησιμοποιηθεί και η συσκευασία αυτή των μπουκαλιών λειτουργούσε με το σύστημα χρέωσης και επιστροφής πλέον των κενών μπουκαλιών. Οι αλλοδαποί παραγωγοί των αναψυκτικών αυτών έπρεπε να χρησιμοποιούν συσκευασίες εγκεκριμένες από τις εθνικές αρχές ή κατ' εξαίρεση να μην διαθέτουν ετήσια στο εμπόριο προϊόντα σε μη εγκεκριμένη συσκευασία, τα οποία υπερβαίνουν ορισμένο αυστηρά καθορισμένο όγκο. ΔΕΚ 20/9/1988, *Επιτροπή κατά Βασιλείου της Δανίας*, Υπόθεση 302/86, Συλλ., σ. 4607.

[66] Η απαίτηση της επιστροφής των συσκευασιών, των κατάλληλων να διατεθούν εκ νέου στο εμπόριο από τους εισαγωγείς ήταν δυσανάλογη προς το σκοπό που επεδίωκε. Το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, ελλείπει μίας κοινής ρύθμισης ως προς τη θέση στο εμπόριο των παραπάνω προϊόντων, τα εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία μέσα στην Κοινότητα που προκύπτουν από τις ανισότητες και διαφορές στις εθνικές νομοθεσίες πρέπει να γίνονται δεκτά κατά το μέτρο που μία τέτοια εθνική ρύθμιση, αδιακρίτως εφαρμοζόμενη στα εθνικά και στα εισαγόμενα προϊόντα, μπορεί να δικαιολογηθεί αναγκαία για την ικανοποίηση των επιτακτικών απαιτήσεων του κοινοτικού δικαίου. Βλ. ΔΕΚ 20/9/1988, *Επιτροπή κατά Βασιλείου της Δανίας*, σκεπτικό 6 της απόφασης, Συλλ., σ. 4607. Σχετικές σε θέματα που αφορούν εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων είναι οι αποφάσεις του ΔΕΚ *Radleberger* και *Spitz* κατά του Κρατιδίου *Baden-Württemberg* και *Επιτροπή κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, C-309/2002 και C-463/2001 της 14/12/2004, *La jurisprudence de la CJCE et du Tribunal de Première Instance, Chronique des arrêts*, B. Kotschy, D. De Mey, E. Dirring, P. Ibañez, RMC (3), 2004, σ. 596 επ.

[67] *Code de l' Union Européenne, Pratique de droit communautaire*, Bruylant,

Bruxelles 1996, σ. 8.

[68] Σύμφωνα με τους κανόνες που εφαρμόζονται στις επιχειρήσεις, το άρθρο 81 αφορά την απαγόρευση συμφωνιών μεταξύ των επιχειρήσεων ή και όλων των αποφάσεων ή πρακτικών συγκέντρωσης (συγχωνεύσεις, εξαγορές) που μπορούν να επηρεάσουν το εμπόριο ανάμεσα στα κράτη μέλη και που έχουν ως αντικείμενο την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού στο εσωτερικό της κοινής αγοράς, Βλ. άρθρο 81 της Συνθήκης ΕΟΚ (απαγόρευση συμφωνιών). Βλ. Code de l'Union Européenne, Pratique de droit communautaire, όπ.π., σ. 38.

[69] Όσον αφορά το άρθρο 82 της Συνθήκης πρόκειται για την απαγόρευση της κατάχρησης της δεσπόζουσας θέσης και κυρίως στο μέτρο που το εμπόριο ανάμεσα στα κράτη μέλη μπορεί να βλαφτεί από το γεγονός ότι μία ή περισσότερες επιχειρήσεις μπορούν να εκμεταλλευτούν με καταχρηστικό τρόπο τη δεσπόζουσα θέση στην κοινή αγορά ή μέσα σε ένα ουσιώδες μέρος αυτής της αγοράς, Code de l'Union Européenne, Pratique de droit communautaire, όπ.π., σ. 38. Σημειώνεται ότι τα άρθρα 81-82 εφαρμόζονται τόσο στις ιδιωτικές επιχειρήσεις όσο και στις δημόσιες επιχειρήσεις σύμφωνα με το άρθρο 86 της Συνθήκης ΕΟΚ.

[70] Σχετικά με τη δεύτερη κατηγορία των σχετικών με τον ανταγωνισμό διατάξεων πρόκειται για εκείνες που εφαρμόζονται στις κρατικές επιχειρήσεις. Όπως ορίζεται ήδη στο άρθρο 86 τα κράτη μέλη σε ό,τι αφορά τις δημόσιες επιχειρήσεις ή τις επιχειρήσεις στις οποίες παραχωρούνται ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα δεν εκδίδουν ούτε διατηρούν κανένα μέτρο αντίθετο στους κανόνες της παρούσας Συνθήκης και κυρίως στους κανόνες των άρθρων 12 και 81-89 συμπεριλαμβανομένων. Σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 86, οι επιχειρήσεις που έχουν ως αντικείμενο τη διαχείριση των υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος ή παρουσιάζουν χαρακτήρα ενός δημοσιονομικού μονοπωλίου υπόκεινται στους κανόνες του ανταγωνισμού κατά το μέτρο που η εφαρμογή αυτών των κανόνων δεν εμποδίζει νομικά ή πραγματικά την εκπλήρωση της ιδιαίτερης αποστολής που τους έχει ανατεθεί. Η ανάπτυξη των συναλλαγών δεν πρέπει να επηρεάζεται σε βαθμό, ο οποίος θα αντέκειτο στο συμφέρον της Κοινότητας. Βλ. *M. Τσοτσάνη*, Ερμηνεία της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, όπ.π., σ. 638. *Lennart Ritter, W. David Brawn, Francis Rawlinson*, European Competition Law, A practitioner's Guide, Ed. Kluwer Law International 2000, σ. 5-6.

[71] *P. Thieffry*, La politique communautaire de l'environnement et le commerce international: le dilemme de la compétitivité industrielle, droit et pratique du commerce international, vol. 20, no 1, σ. 68 και επ.

[72] *P. Thieffry*, La protection de l'environnement, la liberté du commerce et la concurrence, JCP, cahiers du droit de l'entreprise, 1994/2, σ. 18.

[73] ΔΕΚ 27/4/1994, Almelo, υπόθεση C-393/92, Συλλ., I, σ. 1477. Βλ. επίσης Γ. Δελλή, Κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 1998, σ. 189-190.

[74] ΔΕΚ 27/4/1994, Almelo, υπόθεση C/393/92, Συλλ., I, σ. 1477. L. Idot, Environnement et droit communautaire de la concurrence, JCP 1995, Edition Générale, 3852, παρ. 16.

[75] ΔΕΚ 18/3/1997, Diego Cali και Figli, Συλλ., I, σ. 1547.

[76] L. Idot, Environnement et droit communautaire de la concurrence, όπ.π., 3852, παρ. 6.

[77] C. London, Droit communautaire de l'environnement, Revue trimestrielle de droit européen 1997, (3), σ. 639.

[78] B. Nagel, Wirtschaftsrecht der Europäischen Union Eine Einführung, 2. Auflage, Nomos, Baden-Baden, 1999, σ. 204.

[79] Σύμφωνα με το άρθρο 175 παρ. 1 της Συνθήκης ΕΚ: «Το Συμβούλιο, αποφασίζοντας με τη διαδικασία του άρθρου 251 και μετά από διαβούλευση με την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή των Περιφερειών, αποφασίζει τις δράσεις που πρέπει να αναλάβει η Κοινότητα για την υλοποίηση των στόχων που αναφέρονται στο άρθρο 174».

[80] Σύμφωνα με το άρθρο 133 της Συνθήκης ΕΚ: «Η κοινή εμπορική πολιτική διαμορφώνεται βάσει ενιαίων αρχών ....». Στην παρ. 2 η Επιτροπή υποβάλλει στο Συμβούλιο προτάσεις για τη θέση σε εφαρμογή της κοινής εμπορικής πολιτικής 3. Εάν πρέπει να διεξαχθούν διαπραγματεύσεις συμφωνιών με ένα ή περισσότερα κράτη ή με διεθνείς οργανισμούς, η Επιτροπή υποβάλλει συστάσεις στο Συμβούλιο, το οποίο εξουσιοδοτεί να αρχίσει τις αναγκαίες διαπραγματεύσεις ... Εφαρμόζονται οι οικείες διατάξεις του άρθρου 300. 4. Το Συμβούλιο κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων που του παρέχονται από το παρόν άρθρο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία». Κατά το άρθρο 300: «Όταν η παρούσα Συνθήκη προβλέπει τη σύναψη συμφωνιών μεταξύ της Κοινότητας και ενός ή περισσότερων κρατών ή διεθνών οργανισμών, η Επιτροπή υποβάλλει συστάσεις στο Συμβούλιο, το οποίο την εξουσιοδοτεί να αρχίσει τις αναγκαίες διαπραγματεύσεις. Οι διαπραγματεύσεις αυτές διεξάγονται από την Επιτροπή σε συνεννόηση με τις ειδικές επιτροπές που ορίζονται από το Συμβούλιο για να επικουρούν στο έργο αυτό και στο πλαίσιο των οδηγιών που ενδεχομένως απευθύνει το Συμβούλιο».

[81] Κατά τη σκέψη 36: Κατ' εξαίρεση αν αποδεικνύεται ότι η πράξη επιδιώκει συγχρόνως πολλούς στόχους ή έχει πολλές συνιστώσες που συνδέονται άρρηκτα

μεταξύ τους, χωρίς ο ένας να είναι δευτερεύων και έμμεσος σε σχέση με τον άλλο, η πράξη αυτή πρέπει να στηρίζεται στις αντίστοιχες διαφορετικές νομικές βάσεις. ΔΕΚ 19/09/2002 Huber (C-336/00) σκέψη 31 και ΔΕΚ 11/09/2003 Επιτροπή κατά Συμβουλίου (C-211/01) σκέψη 40.

[82] ΔΕΚ 10/01/2006, (C-94-03) σκέψη 51.

[83] ΔΕΚ απόφαση της 10ης/05/2007, Επιτροπή κατά Αυστρίας (C-508/04) και ΔΕΚ απόφαση 14/06/2007 Επιτροπή κατά Φινλανδίας, (C-342/05).

[84] ΔΕΚ 12/07/2007, Επιτροπή κατά Αυστρίας (C-507/04) και ΔΕΚ 20/09/2007, Επιτροπή κατά Ιταλίας (C-388/05).

[85] ΔΕΚ 22/05/2007 Mebrom κατά Επιτροπής (T-216/05).

[86] ΔΕΚ 30/11/2006, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου (C-32/05).

[87] Α. Τάχος, Η προστασία του περιβάλλοντος ή ποιός προστατεύει ποιόν, Αρμενόπουλος 1/1983, σ. 1.

[88] Μ. Δεκλερής, Το δίκαιο της βιωσίμου ανάπτυξης. Γενικές αρχές, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα- Κομοτηνή 2000, σ. 117-118.

[89] L. Krämer, Droit communautaire et état de l'environnement en Europe, όπ.π. , σ. 154.